

Ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου τὰ πράγματα εἶναι ἐπιπλοκώτερα. Ὄταν τὸ ἀντικείμενον ἐρεθίσῃ τὸ αἰσθητήριον, ὁ ἐρεθισμὸς μεταβιβάζεται, διὰ τῶν ἐν τοῖς νεύροις ὑπαρχόντων ζωτικῶν πνευμάτων, εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ δὴ εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ (τὸ κωνάριον), ἐν ᾧ ἐδρεύει ἡ ψυχὴ. Ἐκεῖ γεννᾶται τὸ αἰσθημα (ἐκ τῆς κινήσεως τοῦ κωναρίου) καὶ ἡ ἀντίληψις (ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ αἰσθήματος ἐπὶ τὴν ψυχὴν, ἐφ' ἧς ἐντυποῦται ἡ εἰκὼν τοῦ ἀντικειμένου). Ἡ ψυχὴ διασώζει ἴχνη, τὰ «ἀντίτυπα» ἢ «εἰκόνας» ἢ «ιδέας τῶν πραγμάτων», αἵτινες, δοθείσης εὐκαιρίας, ἀναπαράγουσιν ὅμοια αἰσθήματα, ἀντιλήψεις. Τοῦτο εἶναι ἡ μνήμη καὶ ἡ ἀνάμνησις¹.

Δύνανται νὰ γεννηθῶσιν αἰσθήματα οὐ μόνον ὑπὸ ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς κινήσεως τῶν ζωτικῶν πνευμάτων (οἷα αἰσθήματα γίνονται ἡμῖν ὑπὸ ὀργανικῶν φαινομένων). Τοιαῦτα αἰσθήματα εἶναι φαντασιώδους φύσεως². Ὄταν δὲ ἡ ψυχὴ βούληται νὰ ποιήσῃ κίνησιν τοῦ σώματος, ἡ βουλευτικὴ αὕτη ἐνέργεια ἐπιδραῖ ἐπὶ τὸ κωνάριον καὶ διὰ τῆς καταλλήλου φορᾶς τῶν ζωτικῶν πνευμάτων παράγει τὴν σκοπούμενην κίνησιν³.

Δυσκολία. — Εἶναι εὐνόητον ὅτι τὰ περὶ ἐπαλλήλου ἐπιδράσεως σώματος καὶ ψυχῆς λεγόμενα ἐνέχουσι μεγάλας δυσχερείας καὶ παρέχουσι λαβὴν εἰς εὐλόγους ἀντιρρήσεις. Διότι εἶναι ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸν ἤδη τεθέντα θεμελιώδη διορισμόν, καθ' ὃν ἡ σωματικὴ οὐσία καὶ ἡ νοητικὴ (πνευματικὴ) οὐσία εἶναι πάντῃ διάφοροι ἀλλήλων καὶ ὅλως διάφορα ἔχουσι προσόντα. Ἄλλ' ἂν τὸ ὑλικὸν σῶμα καὶ ἡ ἄυλος ψυχὴ εἶναι διάφορα, πῶς εἶναι δυνατόν τόσον ἑτερογενεῖς οὐσίαι νὰ συναποτελῶσι μὲν «ἐν ὅλον», «οὐσιώδη ἐνότητα» (unio substantialis)⁴, πῶς δὲ νὰ διατελῶσιν

1. De pass. anim. p. 1 art. 42. De hom. 70.71.72.

2. De pass. anim. p. 1, art. 43.

3. Αὐτ. p. 1. art. 34 ἐξ.

4. Πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ ἔνωσις δύο διαφόρων οὐσιῶν ἄνευ τῆς ἀπωλείας κυριωτάτων ἰδιοτήτων αὐτῶν; Ἐὰν ἡ ψυχὴ ἤρχετο εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ

ἐν ἀμοιβαίᾳ πρὸς ἀλλήλας ἐπιδράσει¹. Οὐδὲν ἄρα θαυμαστὸν ὅτι πολλαὶ πολλαχόθεν ἠγέρθησαν κατὰ τοιαύτης θεωρίας ἐνστάσεις²· εἰς ἃς ὁ φιλόσοφος ἀπαντῶν προεθυμήθη νὰ παράσχη ἐξηγήσεις, πλὴν ἤκιστα διαφωτιστικὰς καὶ πολὺ ὀλίγον πιθανὰς. Ὁμολόγει ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς ἐπαλλήλου ἐπιδράσεως σώματος καὶ ψυχῆς εἶναι εἰς τὴν καθαρὰν νόησιν σκοτεινὴ καὶ ἀσαφής³, ἀλλὰ παρετήρει ὅτι εἰς τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν καθ' ἡμέραν πείραν εἶναι ἐναργῆς καὶ σαφής⁴.

« Ἰ δ ε α τ ῆ » ἢ ἐ π ἰ δ ρ α σ ι ς. — Ἀναμφηρίστως εὐφυῆς καὶ εὐλογοφανής, εἰ καὶ μὴ ἀποχρῶσα, εἶναι ἡ γενομένη ὕστερον⁵ ἐξηγήσεις, καθ' ἣν ἡ περὶ τῆς ὀ λό γ ο ς ἐ π ἰ δ ρ α σ ι ς δὲν εἶναι ἄμεσος καὶ πρα-

σώματος ἐν τῷ κωναρίῳ, ἐὰν δηλονότι ἐνετοπίζετο, θὰ ἦτο καὶ αὐτὴ ἐν χώρῳ, ἐπομένως ὕλική.

1. Ὁ Καρτέσιος λέγει ἐνιαχοῦ, ὡσεὶ εἶχεν ἴδει πῶς ἡ ψυχὴ ὠθεῖ τὸ κωνάριον καὶ πάλιν πῶς ὠθεῖται ὑπ' αὐτοῦ.

2. Ὁ Gassendi ἐνιστάμενος ἠρώτα, πῶς δύναται ἡ ψυχὴ νὰ κινή τὸ σῶμα καὶ πῶς ἄϋλος οὔσα νὰ δέχεται, ἐν τῇ αἰσθήσει, τὰς « εἰκόνας » τῶν πραγμάτων. Ἡ δ' εὐφυῆς πριγκίπισσα Ἐλισάβετ ἐπιστέλλουσα παρετήρει εὐστόχως ὅτι εὐκολώτερον εἶναι νὰ θεωρήσωμεν τὴν ψυχὴν ὡς ἔνυλον ἢ νὰ νοήσωμεν ὅτι ἡ ἄϋλος ψυχὴ κινεῖ τὴν ὕλην καὶ κινεῖται ὑπ' αὐτῆς. Ἐπειτα δὲ—ἐπέλεγεν—ἡ ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἀλλαγὴ τῆς φορᾶς τῶν ζωτικῶν πνευμάτων ἀντίκειται πρὸς τὸν νόμον τῆς ἀδρανείας. (Αἱ κινήσεις παράγονται καὶ τροποποιουῦνται μόνον ὑπὸ κινήσεων καὶ ἐνεργουῦσι μόνον κινήσεις· ἡ τοῦ σώματος κίνησις γίνεται διὰ κινήσεως ἑτέρου σώματος). Εὐρίσκουσα δὲ τὴν ἀπάντησιν τοῦ φιλοσόφου ἀνεπαρκῆ ἐρωτᾷ· πῶς εἶναι δυνατὸν ἡ ἄϋλος ψυχὴ νὰ κινή τὸ σῶμα ;

3. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα—παρατηρεῖ—δὲν εἶναι ἱκανὸν νὰ κατανοήσῃ ὅτι σῶμα καὶ ψυχὴ οὐσιωδῶς διαφέρουσι καὶ ἅμα ἀποτελοῦσιν ἐνότητα· διότι θὰ ἔπρεπε τότε νὰ θεωρήσῃ ἀμφότερα (σῶμα καὶ ψυχὴν) ὡς μίαν μόνην οὐσίαν καὶ συγχρόνως ὡς δύο. (Ἰδὲ τὰς δύο ἐπιστολάς τὰς πρὸς τὴν Ἐλισάβετ πεμφθείσας τῷ 1643).

4. Τοιαύτη ὁμολογία εἶναι—συνωδὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ αὐτοῦ φιλοσόφου (καθ' ἃς τὸ ἀληθὲς παρέχει μόνον ἡ σαφὴς ἔννοια)—εἶναι ἰσχυρὸν μαρτύριον κατὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ περὶ ἐνότητος καὶ ἐπαλλήλου ἐπενεργείας σώματος καὶ ψυχῆς.

5. Ἐν τῇ μετὰ θάνατον ἐκδοθείσῃ συγγραφῇ De homine.

γματική ἀλλ' ἀπλῶς ἔμμεσος καὶ «ἰδεατή», συντελουμένη μετὰ τινος συνεργίας τοῦ θεοῦ (*concursum, assistentia Dei*). Ἐνταῦθα δὴ εἰσάγεται ἡ περὶ εὐκαιροῦ ἀφορμῆς θεωρία, καθ' ἣν ἡ τὴν αἴσθησιν παράγουσα κίνησις τοῦ κωναρίου γίνεται ἀφορμὴ εἰς τὴν γένεσιν παραστάσεως ἐν τῇ ψυχῇ. Ἡ διέγερσις δηλαδὴ τῶν ζωτικῶν πνευμάτων ἢ ἐν τῷ κωναρίῳ ἢ ποιῶσα τὸ αἴσθημα εἶναι ἡ εὐκαιροῦ ἀφορμὴ (*occasio*), ὅπως σχηματισθῇ ἐν τῇ ψυχῇ ἀντίστοιχος πρὸς τὸ αἴσθημα ἐκεῖνο παράστασις¹. Ὅθεν εὐλόγως συνάγεται, ὅτι συμβαίνει καὶ τὸ ἐναντίον· ἡ τῆς ψυχῆς βούλησις πρὸς κίνησιν τοῦ σώματος εἶναι ὡσαύτως ἀφορμὴ, ὅπως κινήθῃ τὸ κωνάριον καὶ κατ' ἀκολουθίαν παραχθῇ ἀνάλογος πρὸς τὴν βούλησιν τῆς ψυχῆς κίνησις τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος².

Λοιπὸν ἡ ἐπίδρασις δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς πραγματικὴ ἀλλὰ μόνον ἰδεατὴ, αἰτίαν ἔχουσα τὴν ἐνδόμυχον σώματος καὶ ψυχῆς ἐνότητα, ἧς ἔνεκα τὰ ἐν τῷ ἑτέρῳ τῶν μερῶν τούτων συμβαινόντα εἶναι ἡ «εὐκαιροῦ ἀφορμὴ» ἀντιστοίχου καὶ ἀναλόγου ἐνεργείας τοῦ ἄλλου μέρους.

6. Γνωσιολογία. — Ἐν τῇ περὶ γνώσεως θεωρίᾳ ὁ Καρτέσιος ὀρμᾶται ἀπὸ τῆς προϋποθέσεως ὅτι ἡ νόησις δὲν προέρχεται ἐκ τῆς ἐμπειρίας· διότι αἱ αἰσθήσεις πληροφοροῦσι μόνον περὶ τῆς πρὸς τὸ σῶμα ἡμῶν σχέσεως τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, καθ' ὅσον ταῦτα εἶναι εἰς ἐκεῖνο ὠφέλιμα ἢ βλαβερά. Τί δ' ὅμως εἶναι τὰ πράγματα καθ' ἑαυτά, κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν, δὲν διδάσκουσιν αἱ αἰσθήσεις, πλὴν ἐνίοτε μόνον καὶ κατὰ τύχην. Διὸ καὶ ἡ ἀπόφανσις ὅτι «ἡ κατὰ νοῦν γνώσις ἀρχεται ἀπὸ τῆς αἰσθή-

1. Ἐνθ. ἄνωτ. 29.34 ἐξ. 37.53 κ.ἄ.

2. Ὅντως δὲ λέγεται τοῦτο διαρρήδη ἐν τῷ *De passionibus animae* (*pars 1, art. 41*), ὅτι δηλαδὴ ἡ βούλησις τῆς ψυχῆς εἶναι ἀφορμὴ ὅπως τὸ κωνάριον κινήθῃ κατάλληλον κίνησιν πρὸς ἐφίξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, τουτέστι πρὸς κίνησιν τοῦ σώματος ἀνάλογον καὶ ἀντίστοιχον πρὸς τὴν βούλησιν τῆς ψυχῆς.

σεως» (*cognitio intellectualis incipit a sensu*), είναι σφαλερά¹.

Ἡ τῆς νοήσεως ἀρχὴ πρέπει κατ' ἄλλον τρόπον νὰ ἐρμηνευθῆ ὁ δὲ τρόπος οὗτος εἶναι ἡ παραδοχὴ ἐμφύτων παραστάσεων (ἐννοιῶν). Αἱ παραστάσεις² δηλαδή ἡμῶν διακρίνονται εἰς τρεῖς τάξεις, ἤτοι 1) εἰς ἐπικτητοὺς (*ideae adventitiae*), αἵτινες προσγίνονται διὰ τῆς κατ' αἴσθησιν παρατηρήσεως καὶ παριστώσιν ἐξωτερικὰ πράγματα· 2) εἰς πλαστάς (*ideae factitiae*), αἵτινες γεννῶνται διὰ τῆς φαντασίας ἡμῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰκονίζουσι φαντασιώδη ἀντικείμενα (σειρῆνας, ἵπποκενταύρους καὶ ὅσα ἄλλα)³· καὶ 3) εἰς ἐμφύτους παραστάσεις (*ideae innatae*), αἵτινες φύσει ἡμῖν καὶ ἐξ ἀρχῆς, ἐκ γενετῆς, ἐνυπάρχουσιν. Εἰς ταύτας δὴ καταλέγονται πρῶτον μὲν ἡ παράστασις τοῦ θεοῦ⁴, ἔπειτα δὲ ἡ τοῦ ἰδίου ἐγῶ⁵ καὶ τέλος πᾶσαι ἐκεῖναι, ὧν τὸ περιεχόμενον εἶναι καθολικὸν καὶ ἀναγκαῖον, ἀναλλοίωτον καὶ αἰδιδιον, οἷαι αἱ παραστάσεις τοῦ ὄντος, τῆς οὐσίας, τῆς ἀληθείας, τῆς ἐκτάσεως, τῆς κινήσεως καὶ ἄλλων⁶.

Σημασία τοῦ ἐμφύτου. — Περὶ τοῦ τρόπου δ' ὅμως, καθ' ὃν παραστάσεις τινὲς εἶναι ἔμφυτοι, ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν πρέπει νὰ νοηθῆ ἡ ἔμφυτος ὑπαρξίς τῶν παραστάσεων, δὲν διετέλεσεν ὁ φιλόσοφος γνωματεύων τὰ αὐτά. Τὸ κατ' ἀρχὰς ἀπεφαίνετο ὅτι αἱ ἔμφυτοι παραστάσεις εἶναι «ὄντα

1. Princ. philos. 2,3. Medit. 6,74.

2. Προτιμῶμεν νὰ λέγωμεν παραστάσεις, οὐχὶ ιδέας ἢ ἐννοίας, διότι ὁ ὅρος οὗτος ἔχει νῦν εὐρυτάτην σημασίαν καὶ περιλαμβάνει ὅσα ἐννοεῖ ὁ Καρτέσιος.

3. De Princ. philos. 2,3.

4. Ὁ θεὸς δημιουργήσας τὴν ψυχὴν ἐνεποίησε καὶ τρόπον τινὰ ἐνετύπωσεν αὐτῇ τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα, ὥστε τὸ δημιούργημα νὰ φέρῃ τὴν σφραγίδα τοῦ δημιουργοῦ (Αὐτ. 3,38. 1,22. 20. «*Ideam Dei semper habuimus*». Medit. 5,68. «*inter ideas veras, mihi ingenitas prima et praecipua est idea Dei*» κ.ἄ.).

5. Αὐτ. 3,21 «*innata est mihi idea mei ipsius*».

6. Medit. 5,65.

τινά » (entia quaedam), ἐκ τοῦ θεοῦ προερχόμενα καὶ ἐν τῇ ψυχῇ ἐντυπούμενα¹. Ἡ παράστασις εἶναι, λέγει, τὸ «νοούμενον πρᾶγμα» (res cogitata), καθ' ὅσον ὑπάρχει ὡς ἀντικείμενον (ἀντικειμενικῶς, objective) ἐν τῷ νῷ ἡμῶν². Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχωσιν ἔμφυτοι παραστάσεις, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὄντα, πράγματα (entia, res), ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν ἐνυπάρχοντα³. Ἀλλ' ὕστερον ἠναγκάσθη ὑπὸ τῶν ἐνστάσεων⁴ νὰ μεταβάλῃ γνώμην καὶ νὰ θεωρήσῃ τὰς παραστάσεις ἔμφυτους ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει ἐκ φύσεως τὴν δύναμιν καὶ τὴν προδιάθεσιν (disposition), τὴν φυσικὴν τάσιν νὰ σχηματίζῃ ἐξ ἑαυτῆς παραστάσεις⁵. Αὗται ὑπάρχουσιν οὐχὶ ἐνεργεῖα ἀλλὰ μόνον δυνάμει ἔμφυτοι, καθ' ὅσον ἡ ψυχὴ ἔχει οὐχὶ ἀπλῶς τὴν δύναμιν ἀλλὰ καὶ τὴν φυσικὴν τάσιν νὰ παράγῃ τοιαύτας παραστάσεις (ἐννοίας). Καλοῦμεν δὲ αὐτὰς ἔμφυτους κατ' ἀνάλογον τρόπον, καθ' ὃν λέγομεν, ἐπὶ παραδείγματος, ὅτι εἰς οἶκους τινὰς ὑπάρχει ἔμφυτος ἢ εὐγένεια ἢ ὅτι τινὲς ἐγεννήθησαν ἔχοντες ἔμφυτον ὠρισμένην νόσον· ἐν τούτοις δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ὑπάρχουσιν αἱ τοιαῦται ιδιότητες εὐθὺς ἀπὸ τῆς κοιλίας τῆς μητρός, ἀλλ' ὅτι ἐγεννήθησαν μετὰ τινος προδιαθέσεως, εὐκολίας καὶ τάσεως πρὸς κτῆσιν αὐτῶν⁶.

Θεῖα διὰ ταξίς. — Ἐκ τῶν ἔμφυτων παραστάσεων (ἐννοιῶν) ἤρτηται πᾶσα κατὰ νοῦν γνῶσις· ἐκεῖναι ἀναπαριστῶσι

1. Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ὁ θεὸς ἐνετύπωσεν ἐπὶ τῆς δημιουργηθείσης ψυχῆς τὴν παράστασιν ἑαυτοῦ, ὡς σφραγιδα ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἔργου.

2. Resp. ad object. prim. σ. 46 « idea est res cogitata, quatenus objective est in intellectu ».

3. Discours 4, 42.

4. Ὁ Ὁββέσιος ἐνιστάμενος παρετήρησεν ὅτι « οὐδεμία ὑπάρχει παράστασις ἔμφυτος· διότι τὸ ἔμφυτον ὑπάρχει κατ' ἀνάγκην πάντοτε ». Αἱ ἔμφυτοι ἄρα παραστάσεις, ἐὰν ὑπῆρχον, θὰ ἦσαν αἰεὶ ἐναργεῖς καὶ συνειδηταί· ὅπερ δὲν συμβαίνει.

5. Δὲν πρόκειται περὶ δυνάμεως, ἥτις δι' ἀφαιρέσεως σχηματίζει ἐκ τῶν αἰσθητῶν ἐννοίας.

6. Resp. ad obj. tert. σ. 89.

τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν, τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων¹. Αἰτία δὲ τῆς πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν συμφωνίας τῶν ἐμφύτων παραστάσεων εἶναι ἡ «θεία διάταξις». Ὁ θεὸς δηλαδὴ ἐποίησε τὰ ὄντα καὶ ἅμα ἐνεφύτευσεν οὕτως ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν τὰς ἀντιστοίχους παραστάσεις, ὥστε προσέχοντες καλῶς εἰς ταύτας νὰ γινώσκωμεν εὐθὺς ἐκεῖνα. Πᾶσα γνῶσις τῆς ἀληθοῦς φύσεως τῶν ὄντων, τῶν τε σωματικῶν καὶ τῶν ἀσωμάτων, γίνεται διὰ τῶν ἐμφύτων παραστάσεων· πρὸς ταύτας πρέπει νὰ στραφῶμεν καὶ νὰ ἀναγάγωμεν αὐτὰς εἰς τὴν συνείδησιν, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τῶν πραγμάτων τὴν ἀλήθειαν².

Ἴνα τὰς παραστάσεις ἐκεῖνας ἀναγάγωμεν εἰς τὴν συνείδησιν, ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, ἵνα μεταγάγωμεν αὐτὰς ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν, πρέπει ἡ ἐμπειρία νὰ πορίσῃ τὴν εὐκαιροῦν αἰτίαν ἢ μᾶλλον ἀφορμὴν. Ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις δὲν παρέχει δι' ἀφαιρέσεως ἐννοίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν αἰαίσθησεις δὲν ποιοῦσι γνῶσιν τῆς ἀληθείας. Καὶ ὅμως ἡ κατ' αἴσθησιν ἐμπειρία εἶναι ὠφέλιμος καὶ μάλιστα ἀπαραίτητος· διότι χρησιμεύει ὡς αἰτία καὶ ἀφορμὴ, ὅπως ἀγάγωμεν εἰς ἐνέργειαν τὴν νοητικὴν ἡμῶν δύναμιν καὶ καταστήσωμεν συνειδητὰς τὰς γενικὰς ἐκεῖνας ἐννοίας, αἵτινες ἀντιπροσωπεύουσι τὴν ἀληθῆ (νοητὴν) τῶν πραγμάτων φύσιν³.

Λοιπὸν ἡ κατ' αἴσθησιν ἐμπειρία εἶναι μὲν πρὸς τὸ νοεῖν ἀναγκαία, ἀλλ' οὐχὶ ὡς πηγὴ, ἐξ ἧς θὰ ἤντλεῖτο (δι' ἀφαιρέσεως) ἡ καθολικότης· χρησιμεύει μόνον ὡς παρορμῶσα αἰτία, ὅπως ἡ νόησις ἡμῶν κινηθῇ καὶ ἀνακαλέσῃ τὰς ἐμφύτους γενικὰς παραστάσεις (ἐννοίας) τὰς παριστώσας τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων οὐσίαν.

Συγκατάθεσις τῆς βουλήσεως.—Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς σημασίας τῶν ἐμφύτων παραστάσεων.

1. Αὐτ. σ. 222 «idea repraesentat rei essentiam».

2. Princ. philos. 2,3.

3. Resp. ad quint. σ. 227.—Ταῦτα ὑπομιμνήσκουσι τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος.

Ἄλλ' αὐταί, καθ' ἑαυτὰς λαμβανόμεναι, δὲν ἀπεργάζονται τὴν γνῶσιν· διότι πρὸς γένεσιν αὐτῆς πρέπει αἱ ἔμφυτοι ἔννοιαι νὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς τὰ ἀντίστοιχα πράγματα· ὅπερ συμβαίνει διὰ τῆς κρίσεως. Ἡ δὲ κρίσις, ἀκριβέστερον ἐξεταζομένη καὶ κατὰ τὸν τύπον σκοπούμενη, δὲν εἶναι ἔργον τῆς νοήσεως μᾶλλον ἢ καὶ τῆς β ο υ λ ή σ ε ω ς. Βεβαίως ἡ νόησις συντείνει εἰς τὴν κρίσιν, διότι ἐκείνη πρέπει προηγουμένως νὰ καταλάβῃ (καταστήσῃ συνειδητὰς) τὰς παραστάσεις καὶ νὰ παραβάλλῃ αὐτάς. Ἡ ἐπακολουθοῦσα δ' ὁμῶς ἐνέργεια τῆς καταφάσεως ἢ τῆς ἀποφάσεως, ἢ τὴν οὐσίαν τῆς κρίσεως ἀποτελοῦσα, εἶναι ἔργον τῆς βουλήσεως· διότι κατάφασις ἢ ἀπόφασις ἐνέχει σ υ γ κ α τ ά θ ε σ ι ν (assensus) εἰς πρᾶγμα κατὰ τινὰ τρόπον κατανοηθὲν, ἢ δὲ συγκατάθεσις ἀνήκει εἰς τὴν βούλησιν¹.

Ἄλλ' ἐνταῦθα δὴ ἔγκειται τὸ δυνατὸν τῆς πλάνης. Ἡ βούλησις δηλαδὴ ὀφείλει² τότε μόνον νὰ κρίνῃ (παρέχῃ τὴν συγκατάθεσιν), ὅταν ὁ νοῦς γνωρίσῃ τὸ προκείμενον πρᾶγμα σαφῶς καὶ ἐναργῶς· εἰ δὲ μὴ, πρέπει νὰ ἐπέχῃ τὴν κρίσιν, ἕως οὗ ὁ νοῦς προέλθῃ εἰς σαφῆ γνῶσιν. Ἐὰν μὴ ποιῇ τοῦτο ἡ βούλησις ἀλλὰ κρίνῃ περὶ πραγμάτων καὶ σχέσεων, περὶ ὧν δὲν ἐσχηματίσθη εἰσέτι σαφῆς καὶ εὐκρινῆς γνῶσις, διαπράττει κατάχρησιν τῆς ἑαυτῆς ἐλευθερίας καὶ περιπίπτει εἰς πλάνην³. Ἡ ὅλη τοῦ ἀνθρώπου γνῶσις καὶ ἐπιστήμη ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι αἱ παραστάσεις

1. Princ. philos. 1,32.34. « Εἰς τὴν κρίσιν ἀπαιτεῖται βεβαίως ἡ νόησις, διότι ἀδυνατοῦμεν νὰ κρίνωμεν περὶ πράγματος, ὅπερ οὐδαμῶς καταλαμβάνομεν· ἀλλ' ἀπαιτεῖται καὶ ἡ βούλησις, ἵνα εἰς τὸ ὅπωςδῆποτε (aliquo modo) κατανοηθὲν πρᾶγμα δοθῇ ἡ συγκατάθεσις ».

2. Τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον πρόκειται περὶ ἐπιστημονικῆς γνώσεως· διότι ἐπὶ τῶν πραγμάτων τοῦ καθ' ἡμέραν βίου εἶναι δυνατὸν νὰ ἀρκώμεθα μόνον εἰς τὸ πιθανὸν (ἀντὶ τοῦ βεβαίου).

3. Οὕτω πως πᾶσα πλάνη ἔχει αἰτίαν τὴν ἐλευθέραν βούλησιν, εἶναι αὐταπάτη· οὔτε ὁ Θεὸς οὔτε ἄνθρωπος οὔτε ἄλλο τι δύναται νὰ ἀπατήσῃ ἡμᾶς. Καὶ αἱ ἄνευ δὲ τῆς συνεργίας ἡμῶν σχηματιζόμεναι παραστάσεις δὲν εἶναι οὔτε ἀληθεῖς οὔτε ψευδεῖς, ἀλλὰ γίνονται τοιαῦτα κατὰ τὴν κρίσιν (αὐτ. 1,31.38).

(έννοιαι) διακρίνονται προσηκόντως καὶ ἐφαρμόζονται ὀρθῶς, τουτέστιν ἀναφέρονται εἰς ἐκεῖνα τὰ πράγματα, εἰς ἃ ἀνήκουσιν· ὅπερ πάλιν εἶναι δυνατὸν μόνον διὰ τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῆς βουλήσεως ἐν ταῖς κρίσεσιν.

Ἡ θεία γνῶσις. — Ἐπὶ τῆς γνώσεως ὅμως τοῦ θεοῦ ἰσχύουσι διάφορα πράγματα, μᾶλλον δὲ τὰ ἐναντία. Εἰς τὸν θεὸν δηλαδή εἶναι τι ἀληθές, οὐχὶ διότι ὁ νοῦς αὐτοῦ γινώσκει σαφῶς καὶ ἐναργῶς, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου, ἐπειδὴ ὁ θεὸς θέλει τι, διὰ τοῦτο γινώσκει αὐτό· καὶ ἐπειδὴ γινώσκει αὐτό, διὰ τοῦτο εἶναι ἀληθές. Ἐν τῇ κρίσει τοῦ θεοῦ ἡ θεία βούλησις δὲν ἤρτηται ἐκ προηγουμένης ἐνεργείας τοῦ νοῦ, ἀλλὰ τὸναντίον ἐκ τῆς θείας βουλήσεως ἐξαρτᾶται ἡ θεία γνῶσις καὶ ἡ ἀλήθεια. Διὸ καὶ αἱ αἰτίδιοι καὶ ἀναγκαῖαι ἀλήθειαι δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὰς αἰτίδιοι καὶ ἀναγκαῖαι, ἀλλὰ μόνον διότι ἠθέλησεν αὐτὰς ὁ θεὸς τοιαύτας. Οὐχὶ δὲ κατ' ἀνάγκην ἠθέλησεν ὁ θεὸς τοιαύτας· ἦτο δυνατόν νὰ θελήσῃ, ὅπως τὸ ἐναντίον εἶναι ἀληθές, ὅποτε τὸ ἐναντίον τοῦτο θὰ ἦτο αἰτίδιον καὶ ἀναγκαῖον. Τὸ πρᾶγμα εἶναι βεβαίως δυσνόητον, ἀλλὰ διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν εἶναι, λέγει, ὀρθὸν νὰ ἀρνηθῶμεν αὐτό¹.

7. Ἐνέργεια τῆς ψυχῆς. — Ἀξιολογώτερον τῶν δύο συστατικῶν τοῦ ἀνθρώπου μερῶν εἶναι ἡ ψυχὴ, ἢς ἡ φύσις εἶναι, κατὰ τὰ εἰρημένα, ἡ νόησις ἐκδηλουμένη κυρίως ὡς γνῶσις ἢ ἀντίληψις (perceptio) καὶ ὡς βούλησις (volitio). Ἐνεργεῖ δὲ ἡ ψυχὴ ἢ καθ' ἑαυτὴν ἢ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸ σῶμα· καὶ ὅ, τι μὲν παράγει μόνη, εἶναι ἐνέργεια (actio), ὅ, τι δὲ ὁμοῦ μετὰ τοῦ σώματος, πάθος (passio). Εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς ἀνήκουσιν αἱ βουλήσεις (διότι πᾶσαι αἱ βουλήσεις προέρχονται ἐκ τῆς ψυχῆς ἡμῶν καὶ φαίνονται ἤρτημέναι μόνον ἐξ αὐτῆς)², ἐκ δὲ τῶν γνώσεων μόνον αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὰ ἰδεατά³, ἦτοι πάντα τὰ βουλήμα-

1. Epist. 1,112. Resp. ad obj. quint. σ. 226.

2. De passion. anim. p. 1 art. 17.

3. Ὅταν ἡ ψυχὴ γινώσκῃ τὰ ἰδεατά, τὰς καθαρὰς οὐσίας, ποιεῖ τοῦτο

τα, ἐκ δὲ τῶν παραστάσεων (ἐννοιῶν) μόνον αἱ σαφεῖς καὶ ἐναρ-
γεῖς. Ἐμφανίζεται δηλαδή ἡ ψυχὴ διττῶς, ὑπὸ δύο ὄψεις, ἐνθεν
μὲν ὡς αἰσθητικὴ καὶ φανταστικὴ, ἐνθεν δὲ ὡς νοητικὴ ψυχὴ (ὡς
καθαρὰ νόησις, *pura intellectio*). Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει
στρέφεται πρὸς τὸ σῶμα, ἵνα λάβῃ κατ' αἰσθησιν παραστάσεις·
ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ, στρέφεται πρὸς ἑαυτὴν καὶ τὰς ἐν ἑαυτῇ ὑπαρ-
χούσας ιδέας, ἵνα γνωρίσῃ τὰ γνησίως ιδεατά¹.

Ὅθεν διτταὶ εἶναι αἱ γνώσεις, καθ' ὅσον ἄλλαι μὲν εἶναι γνώ-
σεις τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων ἄλλαι δὲ τῶν ιδεατῶν· ἐκεῖναι μὲν
προσγίγνονται, ὅταν ἡ ψυχὴ βοηθῆται ὑπὸ τοῦ σώματος· αὗται
δέ, ὅταν ἡ ψυχὴ ἐνεργῇ καθ' ἑαυτήν². Παραπλησίως ἔχει καὶ ἡ
μνήμη ἢ εἶναι μνήμη αἰσθητῶν (ἐνύλων πραγμάτων, *rerum
materialium*) ἢ μνήμη νοητῶν (*intellectualium rerum*). Ἡ
μὲν μνήμη ἐκείνη ἐξαρτᾶται ἐξ ἰχνῶν παραμενόντων ἐν τῷ ἐγκε-
φάλῳ (*ex vestigiis in cerebro manentibus*) ἢ δὲ δευτέρα ἤρτη-
ται ἐξ ἰχνῶν παραμενόντων ἐν αὐτῷ τῷ νῷ (*ex vestigiis in ipsa
cogitatione manentibus*)³.

Κατὰ ταῦτα διακρίνεται ἡ ἀπλῆ, παθητικὴ, γνώσις καὶ μνή-

ἄνευ τοῦ σώματος, τουτέστιν ἄνευ τῆς βοήθειας τῶν σωματικῶν ὀργάνων καὶ
ἀνεξαρτήτως ἀπ' αὐτῶν. Τότε ἡ ψυχὴ εἶναι καθαρὸς νοῦς (*Resp. ad obj.
quint. σ. 217*). Ἐπὶ τῶν ἄλλων δ' ὁμοίως γνώσεων ἡ ψυχὴ ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ
σώματος.

1. *De princ. philos.* 6,32.

2. Θὰ ἠδύνατό τις ἴσως νὰ ἀντεῖπῃ ὅτι ταῦτα δὲν συνάδουσι πρὸς τὸν
ἰσχυρισμὸν τοῦ φιλοσόφου ὅτι αἱ ἐν ἡμῖν ἐννοιαὶ τῶν ιδεῶν γίνονται συνει-
δηταὶ μόνον διὰ τῆς βοήθειας τῆς ἐμπειρίας· ὥστε καὶ εἰς τὴν νόησιν συντε-
λοῦσιν αἱ κατ' αἰσθησιν παραστάσεις. Πλὴν τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω. Διότι
ὁ φιλόσοφος ἐννοεῖ ὅτι εἰς μὲν τὴν γνώσιν τῆς οὐσίαις τῶν αἰσθητῶν
ἡ ψυχὴ ἔχει χρεῖαν τοῦ σώματος καὶ καθόλου τῆς ἐμπειρίας· ἀλλ' εἰς τὴν γνώ-
σιν ὁμοίως τῶν καθαρῶν οὐσιῶν δὲν χρῆζει αὐτῶν. Ἐκεῖ μὲν πρόκειται
περὶ ἀπλῆς νοήσεως ἐνταῦθα δὲ περὶ καθαρᾶς νοήσεως.

3. *Epist.* 1,115—Ὅπως τῆς γνώσεως διακρίνονται καὶ τῆς μνήμης
δύο εἶδη. Ἄλλαι μὲν μνήμαι ἀφορῶσιν εἰς ὄντα αἰσθητὰ καὶ ὁρμῶνται ἐξ ἐρε-
θισμῶν τοῦ ἐγκεφάλου, ἄλλαι δὲ ἀναφέρονται εἰς ὄντα πνευματικὰ καὶ προέρ-
χονται ἐξ αὐτῆς τῆς ψυχῆς.

μη ἀπὸ τῆς *καθαρότης*, ἐνεργητικῆς, γνώσεως καὶ μνήμης. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς φαντασίας.

Τὰ πάθη. — Μετὰ τῶν ἀσαφῶν παραστάσεων συγκαταριθμοῦνται τὸ μὲν ἢ παθητικὴ μνήμη καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ αἰσθήσεις (*sensus externi*), τὸ δὲ τὰ ἐν εὐρυτέρα ἐννοία πάθη (*pathemata, affectus, passionnes animae*)¹ καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιθυμίαι καὶ ὄρμαὶ (*appetitus naturales*)².

Μεγάλην σπουδαιότητα ἔχουσι τὰ πάθη³, ἅτινα ἐπεσπάσαντο ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν τοῦ Καρτεσίου, μεμψιμοιροῦντος ὅτι οὐδὲν περὶ τῆς φύσεως αὐτῶν ἀξιόλογον καὶ χρήσιμον ἐλέχθη ὑπὸ τῶν παλαιότερων, λέγοντος δέ, ἄλλ' ἀδίκως, μετὰ τινος περιφρονήσεως καὶ εἰρωνείας, περὶ τῶν ἐπιτευγμάτων ἐκείνων (τῶν παλαιότερων)⁴. Ἐπιχειρεῖ δέ, καθὰ παρατηρεῖ, νὰ διαλάβῃ περὶ παθῶν οὐχὶ ὡς φιλόσοφος ἀλλ' ὡς « φυσικός ». Ἀποφαίνεται λοιπὸν ὅτι ταῦτα εἶναι κινήσεις καὶ διεγέρσεις τῆς ψυχῆς, κινήσεις δὲ προ-

1. Ἐν εὐρυτέρα ἐννοία πάθη εἶναι πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι καὶ κινήσεις αἱ προερχόμεναι οὐχὶ ἐκ μόνης τῆς ψυχῆς ἀλλ' ἐκ τῆς ψυχῆς ἅμα καὶ τοῦ σώματος. Τοιαῦτα εἶναι π.χ. αἱ παραστάσεις καὶ γνώσεις ἐξωτερικῶν πραγμάτων.

2. Ἐν στενοτέρα ἐννοία πάθη εἶναι τὰ ἐκ μόνης τῆς ψυχῆς προερχόμενα (ἰδὲ κατωτέρω).

3. Περὶ τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς διέλαβεν ὁ φιλόσοφος ἐν ἰδίᾳ διεξοδικῇ καὶ ἀξιολόγῳ συγγραφῇ, « *Les passions de l'âme, De passionibus animae* » ἐπιγραφομένη καὶ εἰς τρία μέρη διαιρουμένη.

4. « Οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ — λέγει ἀρχόμενος τῆς οἰκείας πραγματείας — οὐδαμοῦ φαίνεται σαφέστερον ἢ ἔλλειψις τῶν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων παραδοθεισῶν ἡμῖν ἐπιστημῶν ἢ ἐν οἷς ἔγραψαν περὶ παθῶν. Διότι, εἰ καὶ πολὺ ἡσχολήθησαν περὶ τὸ θέμα τοῦτο τὸ ἄλλως οὐχὶ δύσκολον, ἀφοῦ ἕκαστος δύναται νὰ ἀνακαλύψῃ ἐν ἑαυτῷ τὴν φύσιν τῶν παθῶν, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἀνάγκην νὰ καταφύγῃ εἰς ἄλλων παρατηρήσεις — ὅμως αἱ περὶ τούτου (τοῦ θέματος) θεωρίαι αὐτῶν εἶναι τόσον πενιχραὶ καὶ ἀβέβαιαι, ὥστε εἶμαι ἠναγκασμένος νὰ ἀποστῶ τῆς μεθόδου ἐκείνων, ἵνα προσεγγίσω μετὰ τινος ἐλπίδος πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ὅθεν ὀφείλω νὰ γράψω περὶ τοῦ θέματος, ὡς ἐὰν οὐδεὶς πρὸ ἐμοῦ ἄλλος ἐπέλαβετο αὐτοῦ ».

Καὶ ὅμως πολλὰ καὶ πολλοῦ λόγου ἄξια ἐδίδαξαν περὶ παθῶν οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν φιλόσοφοι, ἰδίᾳ δὲ οἱ Στωϊκοί.

ερχόμεναι ἐκ τῆς ἐπενεργείας τοῦ σώματος· εἶναι παθήματα τῆς ψυχῆς, ἀντιδράσεις αὐτῆς πρὸς τοὺς θύραθεν ἐρεθισμούς. Ἡ μὲν καθαρὰ νόησις καὶ ἡ βούλησις εἶναι ἐνέργειαι γνησίως πνευματικῆς φύσεως, τοῦναντίον δὲ ἡ τοῦ σώματος κίνησις εἶναι φαινόμενον ὑλικόν. Μέσσην τινὰ μεταξὺ τούτων θέσιν κατέχουσι τὰ πάθη καὶ διὰ τοῦτο ἰδιάζουσιν εἰς ὃν νοητικὸν ἅμα καὶ αἰσθητικόν, τὸν ἄνθρωπον. Δύνανται δὲ γενικῶς νὰ ὀρισθῶσι τὰ πάθη ὡς « ἀντιλήψεις » ἢ συναισθήσεις ἢ κινήσεις τῆς ψυχῆς, αἵτινες ἀναφέρονται μὲν ἰδίᾳ εἰς αὐτήν, ἀλλὰ παράγονται, διατηροῦνται καὶ ἐνισχύονται διὰ τινος κινήσεως τῶν ζωτικῶν πνευμάτων¹. Εἶναι δηλαδή καταστάσεις, ἐν αἷς π ά σ χ ε ι α ὕ τ ῆ ἡ ψυχὴ ὑφισταμένη τὴν ἐπίδρασιν καὶ συνεργίαν τοῦ σώματος. Ἡ ψυχὴ ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἀδιάφορος κατὰ τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοήν, κατὰ τὴν πείναν καὶ τὴν δίψαν· ἀλλὰ δὲν μένει ἀδιάφορος ἐν τῇ χαρᾷ καὶ τῇ ὀργῇ. Διότι αὐτὴ μόνον συγκλονεῖται ὑπὸ τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης, αὐτὴ συνταράττεται ὑπὸ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ μίσους· ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἦτο ἀδύνατον, ἂν ὑπῆρχεν ἄνευ σώματος. Τὰ πάθη δὲν θὰ διέσειον τὴν ψυχὴν, εἰ μὴ ἦσαν πνευματικαὶ δυνάμεις· οὐδὲ πάλιν θὰ ἐπεσκότιζον τὸ πνεῦμα, εἰ μὴ ἦσαν καὶ σωματικῆς φύσεως. Εἶναι λοιπὸν κινήσεις καὶ σ υ γ κ ι ν ῆ σ ε ι ς τ ῆ ς ψ υ χ ῆ ς (émotions de l' âme), σύμμεικτοι ἐξ ἀμφοτέρων τῶν φύσεων, τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς σωματικῆς².

Τὰ κύρια πάθη. — Τὰ πάθη εἶναι πολυάριθμα· δύνανται δ' ὅμως νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ὀλίγα ἀπλᾶ καὶ ἀρχέγονα, ὧν εἰδικεύσεις καὶ συνδυασμοὶ εἶναι τὰ λοιπά. Ὡς ἀρχέγονα καὶ στοιχειώδη πάθη θεωροῦνται ἕξ³, ὁ θαυμασμός, ἡ ἀγάπη, τὸ μῖσος, ἡ ἐπιθυμία, ἡ χαρὰ, ἡ λύπη⁴. Ὁ θαυμασμὸς⁵ προέρχεται ἐκ τῆς

1. Αὐτ. 1, art. 27. — Βεβαίως καὶ αἱ βουλήσεις εἶναι κινήσεις τῆς ψυχῆς καὶ ἀναφέρονται ὡσαύτως εἰς αὐτήν, πλὴν ὅτι ἐνταῦθα αἱ κινήσεις παράγονται μόνον ὑπὸ τῆς ψυχῆς. (αὐτ. 1, art. 29).

2. Αὐτ. p. 1 art. 27—29.

3. Αὐτ. p. 1, art. 69.

4. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς τάξεως τῶν παθῶν, ὡς καὶ περὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν ἀρχεγόνων ἕξ, γίνεται ἀκριβὴς λόγος ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς αὐτῆς (περὶ παθῶν τῆς ψυχῆς) πραγματείας.

5. Ὁ θαυμασμὸς λαμβάνεται ὡς τὸ πρῶτον τῶν παθῶν, διότι ἐγγίγνεται

ἐπαισθήσεως νέου καὶ τὴν προσδοκίαν ἡμῶν ὑπερβαίνοντος πράγματος, ἐκ τῆς ἐξόχου καὶ ἀήθους ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτοῦ· δὲν ἔχει δὲ ἀντίθετον πάθος, διότι τὸ μὴ ἀσύνηθες οὐδὲν διεγείρει πάθος¹.

Ἐάν τι παρασταθῇ ὡς ἀγαθὸν ἢ ὠφέλιμον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἡμᾶς, διεγείρει τὴν ἀγάπην· ἐάν δὲ τοῦναντίον φανῇ κακὸν ἢ βλαβερὸν, προξενεῖ τὸ μῖσος ἡμῶν. Ἡ μὲν ἀγάπη τείνει νὰ οἰκειωθῇ τὸ λυσιτελές, τὸ δὲ μῖσος νὰ ἀποκρούσῃ τὸ ἐπιβλαβές καὶ ἐπαχθές, νὰ καταστήσῃ ἐκποδῶν τὸ ἐπιζήμιον².

Ἐκ τῆς σκέψεως τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ γεννῶνται ἄλλα πάθη. Ἡ ἐπιθυμία καὶ ὁ πόθος (cupiditas, désir) ἀφορᾷ, ὡς ἐλπίς ἢ φόβος, εἰς τὸ μέλλον³. Ἡ δὲ χαρὰ (gaudium, joie) εἶναι εὐάρεστος τῆς ψυχῆς συγκίνησις ἐπὶ τῇ ἀπολαύσει οἰκείου, παρόντος ἢ παριστωμένου ὡς παρόντος, ἀγαθοῦ. Ἐκ τοῦ ἐναντίου λύπη (tristitia, tristesse) εἶναι δυσάρεστος τῆς ψυχῆς κατάστασις ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ οἰκείου τινὸς κακοῦ ἢ ἐλλείμματος⁴. Ἡ συμμετοχὴ εἰς χαρὰν ἐπὶ ἀλλοτρίᾳ εὐτυχίᾳ εἶναι ἡ εὐνοία (faveur), ἐνῶ ἡ συμπάθεια ἐπὶ ἀλλοτρίᾳ ἀτυχίᾳ εἶ-

ἡμῖν πρὶν λάβωμεν ἐπίγνωσιν τῆς ἀπ' αὐτοῦ ὠφελείας ἢ βλάβης.

1. Ὁ θαυμασμὸς ἐπιτεινόμενος καθίσταται ἔκπληξις, ἀναλόγως δὲ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τοῦ ἀντικειμένου χαρακτηρίζεται ὡς ἐκτίμησις ἢ περιφρόνησις (αὐτ. 2, art. 53 ἐξ. 70 ἐξ. 83. p. 3, art. 149 ἐξ. 163).

2. Εἶδη ἀγάπης εἶναι ἡ κλίσις ἢ συμπάθεια, ὡς ἀγάπη ἀσθενεστέρα τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτούς· ἡ φιλία, ὡς ἀγάπη ἐξικνουμένη εἰς ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἀγάπην τοῦ ἰδίου ἡμῶν προσώπου· ἡ ἀφοσίωσις, ὡς ἀγάπη ἰσχυρότερα τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, ὑποκείμενον ἔχουσα τὸν οἶκον καὶ τὴν πατρίδα, τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὸν θεόν (αὐτ. p. 2, art. 16. 79 ἐξ. 81-86).

3. Ἐπιθυμοῦμεν νὰ πορίσωμεν ἡμῖν αὐτοῖς ἀγαθόν, ὅπερ δὲν ἔχομεν εἰσέτι, ἢ νὰ ἀποφύγωμεν κακόν, ὅπερ κρίνομεν ὅτι ἐνδέχεται νὰ ἐπισυμβῇ. Οὐχ ἤττον ἐπιθυμοῦμεν νὰ διατηρήσωμεν τὰ παρόντα ἀγαθὰ καὶ νὰ ἀποφύγωμεν τὰ παρόντα κακὰ (αὐτ. p. 2, art. 57.86.141).

4. Αὐτ. p. 2, art. 91 ἐξ. 141. Ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη, ὧν τὰ εἶδη εἶναι πολλά, δὲν παραμένουσιν ἀμείωτα, ἀλλ' ἀμβλύνονται ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῆς συνηθείας.

ναι ὁ οἴκτος (pitié). Ἡ δὲ λύπη ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ ἄλλου εἶναι ὁ φθόνος (envie)¹.

Πάντα ταῦτα τὰ πάθη καὶ τὰ τούτοις συναφῆ δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι πάθη κατ' αἴσθησιν· διότι εἶναι καταστάσεις σύμμεικτοι κατὰ τὴν γένεσιν, ἅτε ἔχουσαι ἀφετηρίαν καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα (αἴσθησιν). Διάφορα εἶναι τὰ κατὰ νόησιν πάθη (intellectuales passionnes, passions purement intellectuelles), ἥτοι τὰ καθαρὰ ἢ ἰδανικὰ πάθη, ἅτινα δὲν διεγείρονται ὑπὸ τῶν ζωτικῶν πνευμάτων, ἀλλὰ προέρχονται ἐκ μόνης τῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς². Πλὴν ὅμως καὶ τὰ καθαρὰ πάθη παρακολουθοῦνται, ἐφ' ὅσον ζῶμεν καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι συνημμένη μετὰ τοῦ σώματος, ὑπότινος, ἔστω ἀσθενοῦς, τῶν ἄλλων (τῶν κατ' αἴσθησιν) παθῶν³.

Μετριάσμὸς τῶν παθῶν. Πάντα τὰ (κατ' αἴσθησιν) πάθη, ὄντα τόσῳ ἐπιβλαβέστερα ὅσῳ εἶναι ἐντονώτερα καὶ εἰς τὸν νοῦν ἀπειθέστερα, ἔχουσι φάρμακον ἀντίδοτον τὴν ἀσκησιν τῆς ἀρετῆς⁴. Κατ' ἀρχὴν δ' ὅμως δὲν εἶναι κακά, ἄλλως τε καὶ διότι εἶναι συμφυῆ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν⁵. τοῦναντίον μάλιστα συντείνουσιν εἰς τὴν ἡδύτητα τοῦ βίου καὶ τὴν εὐτυχίαν. Παρασκευάζουσι τὴν ψυχὴν εἰς τὸ νὰ ἐπιζητῇ ὅσα ἡ φύσις ὑπογορεύει ἡμῖν ὡς ὠφέλιμα καὶ ἐνισχύουσι τὴν βούλησιν εἰς τοῦτο· παγιοῦσι δ' ἐν τῇ ψυχῇ σκέψεις διαρκεῖς καὶ χρησίμους.

1. Αὐτ. p. 3, art. 182.185.192.

2. Ἡ ψυχὴ ἔχει τὰς ἰδίας αὐτῆς εὐαρεστήσεις, τὰς « εὐπαθείας » τῶν Στωϊκῶν, τὰ καθαρὰ πάθη τὰ ἀπεργαζόμενα τὴν μεγίστην εὐτυχίαν.

3. Αὐτ. p. 2, art. 91 καὶ 92. Epist. 1,35.—Ὅπωςδὴποτε ὑπάρχουσι καθαρὰ πως πάθη. Οὕτω δὲ δύναται νὰ διαγραφῇ πίναξ παθῶν χωρῶντων, κατὰ τάξιν βαθμολογικὴν, ἀπὸ τῶν φυσικῶν ὁρμῶν εἰς τὰ κατ' αἴσθησιν πάθη καὶ ἀπὸ τούτων τέλος εἰς τὰ κατὰ νόησιν, τὰ καθαρὰ ἢ ἰδανικὰ πάθη.

4. Αὐτ. p. 2, art. 148.

5. Ὁ ἄνθρωπος, ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνιστάμενος, ἔχει κατ' ἀνάγκην συναισθήματα καὶ πάθη, ὁρμώμενα ἐκ τοῦ σώματος. Ἄνευ παθῶν δὲν θὰ μετεῖχεν ἡ ψυχὴ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ σώματος οὐδὲ θὰ ὑπῆρχον ἀγαθὰ καὶ κακά εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν.

Καθ' ὅσον τὰ πάθη ἔχουσι μέτρον καὶ εἶναι ὁμόλογα πρὸς τὴν ἡμετέραν φύσιν, εἶναι καλὰ καὶ ὠφέλιμα· ἐπιβλαβὴς εἶναι μόνον ἢ ὑπερβολὴ καὶ κακὴ αὐτῶν χρῆσις, ἣν διὰ τοῦτο πρέπει νὰ φεύγωμεν. Τῶν παθῶν δηλαδή πρέπει νὰ ἄρχῃ κατευθύνων ὁ νοῦς· ὅπερ, ὅσον καὶ ἂν εἶναι δύσκολον, δὲν εἶναι ἀδύνατον. Ὅπωςδὴποτε ὑφίσταται ἡ ψυχὴ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀπὸ τοῦ σώματος κινήσεων· δὲν ὑπέικει δ' ὅμως κατ' ἀνάγκην εἰς ταύτας, ἀλλὰ δύναται νὰ ἀντιστῇ καὶ ἀναδειχθῇ ἀνωτέρα αὐτῶν¹. Οὐδεμία ψυχὴ εἶναι, λέγει, τόσον ἀσθενής, ὥστε νὰ ἀδυνατῇ νὰ ἐπιτύχῃ παντελοῦς ἐπικρατήσεως καὶ κυριαρχίας ἐπὶ τῶν παθῶν· ἡ δὲ σοφία διδάσκει, «ὅπως δεσπόζωμεν αὐτῶν καὶ διευθετῶμεν οὕτω δεξιῶς, ὥστε τὰ ἐξ αὐτῶν κακὰ νὰ καθιστῶνται ἀνεκτὰ καὶ προσέτι νὰ προέρχεται ἐκ πάντων τούτων χαρὰ»².

Τούτων οὕτως ἐχόντων, δὲν ἀπαιτεῖται ἐκρίζωσις ἢ ἀποβολὴ τῶν παθῶν, ἀντικειμένη ἄλλως πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἀλλὰ μόνον σύμμετρος ῥύθμισις, μετριάσμος καὶ εἰς τὸ λογικὸν ὑποταγὴ αὐτῶν. Τότε δὴ τὰ πάθη, ἀντὶ τοῦ νὰ προξενῶσι κακὰ, τούναντίον συντείνουσιν εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ πορίζουσιν εἰς τὴν ζωὴν τὴν χαρὰν³.

Β ο ὑ λ η σ ι ς κ α ι ἑ λ ε υ θ ε ρ ί α.—Ἡ εἰς τὸν νοῦν ὑποταγὴ τῶν παθῶν εἶναι ἔργον τῆς βουλήσεως, ἥτις εἶναι μὲν ἀπεριόριστος, καθὰ γινώσκει πᾶς τις ἐμβλέπων εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ οὐσίαν· ἔχει δὲ κράτος εὐρύτερον καὶ ἰσχυρότερον τοῦ νοῦ, διὸ καὶ δι' ἐκείνης, οὐχὶ διὰ τούτου, ὁμοιοῦμεθα πρὸς τὸν θεόν⁴. Ἡ

1. Αὐτ. 1, art. 47 ἐξ.

2. Αὐτ. p. 1, art. 50. p 3, art. 212.

3. Δὲν δυνάμεθα ἀτυχῶς νὰ ἐκτείνωμεν ἐνταῦθα πλειότερον τὸν περὶ παθῶν τῆς ψυχῆς λόγον· παρατηροῦμεν μόνον ὅτι ἡ περὶ τούτων λεπτομερὴς καὶ ἐμβριθὴς πραγματεία τοῦ φιλοσόφου μαρτυρεῖ ἐμβάθυνσιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ ἀξιόλογον σπουδὴν πρὸς ἐρμηνείαν τῶν συναισθημάτων καὶ παθῶν.

4. Ὑπομιμνήσκωμεν ὅτι τὸ πρῶτον βῆμα τῆς προκειμένης φιλοσοφίας, τουτέστιν ἡ ἀπόφασις τοῦ νὰ μὴ ἀποδεχώμεθα ἄλλο τι παρὰ τὸ ἐναργές, εἶναι προῖον τῆς β ο υ λ ῆ σ ε ω ς. Ταύτης ἔργον εἶναι καὶ ἡ κατάφασις καὶ ἡ ἀπό-

ὀρθὴ βούλησις δὲν ἀντιτάττει πάθος κατὰ πάθους (ὅποτε δὲν θὰ ἦρε τὴν ψυχικὴν δουλείαν) ἀλλὰ διὰ τῆς ἐναργοῦς καὶ σαφοῦς γνώσεως διαβλέπει τὴν ψευδῆ ἀξίαν τῶν ἔνεκα τῶν παθῶν κακῶς ἐκτιμηθέντων πραγμάτων καὶ ἐν τῷ φωτὶ τῆς ἀληθείας καταγωνίζεται καὶ δεσπόζει τῶν παθῶν¹.

Ὅταν ἡ ψυχὴ ἐπιτρέπη ἑαυτὴν εἰς τὰ πάθη, κινεῖται ὑπ' αὐτῶν δεῦρο κάκεισε. Καὶ δύναται μὲν νὰ καταστείλῃ πάθος τι χρησιμοποιοῦσα πρὸς τοῦτο ἕτερον· οὕτω δ' ὅμως δὲν νικᾷ, ἀλλ' ἀπλῶς ἀλλάσσει κύριον, πάθος δηλονότι ἀντὶ ἄλλου πάθους. Ὅταν δ' ἐξ ἰδίας προαιρέσεως καὶ βουλήσ ἀνυψωθῇ, διὰ τῆς σαφοῦς καὶ ἐναργοῦς γνώσεως, ὑπὲρ τὰς ἐπιθυμίας, τὰς ὁρμὰς καὶ τὰ πάθη, τότε μόνον νικᾷ ὡς ἀληθῶς καὶ νικᾷ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς ὀπλῶν· ἡ δὲ τοιαύτη νίκη εἶναι θρίαμβος τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος².

φασίς, ἤτοι ἡ κρίσις. Δύναται ἡ βούλησις νὰ συγκατατεθῇ εἰς κρίσιν, πρὶν τὰ στοιχεῖα αὐτῆς προέλθωσιν εἰς τὸν ἀπαραίτητον βαθμὸν τῆς σαφηνείας· ὅθεν ἡ πλάνη.

1. Ἡ βούλησις, ἂν μὴ ἀφανίζῃ τὰ πάθη, τοῦλάχιστον δαμάζει καὶ περιστέλλει αὐτὰ ἐντὸς τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπιβαλλομένων ὀρίων. Εἰς τὴν καταστολὴν τῶν παθῶν εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ἐνάργεια καὶ σαφήνεια τῶν παραστάσεων, ἡ αὐτογνωσία τοῦ νοῦ, τὸ «νοῶ, ὑπάρχω», ὅπερ ὑπῆρξεν ἡ ἀρχή, εἶναι καὶ τὸ τέλος τῆς Καρτεσιακῆς φιλοσοφίας. Ἐν ἄλλοις λόγοις μοχλὸς ἀπαραίτητος εἰς περιορισμὸν τῶν παθῶν εἶναι ἡ σοφία (αὐτ. p. 3, art. 212).

2. Αὐτ. p. 1, art. 48 «Ἴδια αὐτῆς ὄπλα ὀνομάζω τὰς περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἀσφαλεῖς καὶ βεβαίας κρίσεις, καθ' ἃς ἀποφασίζει (ἡ ψυχὴ) νὰ ῥυθμίσῃ τὰς πράξεις τῆς οἰκειᾶς ζωῆς. Ἀσθενέσταται δὲ πασῶν ψυχῶν εἶναι ἐκεῖναι, ὧν ἡ βούλησις, μὴ διεπομένη ὑπὸ ἀσφαλῶν κρίσεων, παρασύρεται συνεχῶς ὑπὸ διαφόρων ἐκάστοτε παθῶν. Τὰ πάθη ταῦτα, ἀντίθετα πολλάκις ὄντα τὰ μὲν πρὸς τὰ δέ, παρασύρουσι τὴν βούλησιν ἐναλλάξ πρὸς ἑαυτὰ καὶ περιάγουσι τὴν ψυχὴν εἰς ἄκρως ἀξιοθρήνητον κατάστασιν. Οὕτως ὁ φόβος ἐμφανίζει τὸν θάνατον ὡς τὸ μέγιστον κακόν, μὴ δυνάμενον νὰ ἀποτραπῇ ἄλλως ἢ διὰ τῆς φυγῆς· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἡ φιλοδοξία ἐμφανίζει τὸ αἴσχος τῆς φυγῆς ὡς κακὸν μεῖζον τοῦ θανάτου. Τὰ δύο ταῦτα πάθη ὠθοῦσι τὴν βούλησιν πρὸς ἀντίθετους κατευθύνσεις· ἡ βούλησις, ἀποκλίνουσα νῦν μὲν πρὸς τοῦτο νῦν δὲ πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος περιπίπτει εἰς συνεχῆ ἀντίθεσιν πρὸς ἑαυτὴν καὶ οὕτω καθιστᾷ τὴν ψυχὴν δούλην καὶ δυστυχῆ».